

Bandkeramiek: een boeiende cultuur en een volk dat op een mysterieuze wijze verdween

W. Hendrix en P. Pijpers, sectie Archeologie

Inleiding.

Zoals u wellicht bekend is uit kranteberichten of uit Heemkundesnipper nr 7 (november 1989), is in 1988 een onderzoek van start gegaan naar een bandkeramische nederzetting. Deze nederzetting was gelegen op een terrein aan de Sanderboutlaan nabij Elsloo, dat momenteel wordt ingericht als bedrijventerrein.

In dit artikel zal getracht worden u een algemeen beeld te geven van de bandkeramische cultuur, die ca. 7000 jaar geleden hier aanwezig was. Uiteraard kan dit beeld in het kadervan dit artikel slechts in grote lijnen worden geschetst.

Enkele oudere lezers kunnen zich nog wel de opgravingen van dokter Beckers, huisarts te Beek, herinneren. In de twintiger en dertiger jaren heeft dokter Beckers vele bandkeramische vondsten gedaan in Stein en Elsloo. Na de tweede wereldoorlog was het pater Munsters die vele waarnemingen heeft verricht van bandkeramische overblijfselen in de genoemde plaatsen. Pater Munsters wist de archeologische wereld te interesseren voor de bandkeramische vindplaatsen die door woningbouw in Stein en Elsloo dreigden verloren te gaan. Zijn inspanningen hebben ertoe geleid dat in de vijftiger en zestiger jaren enkele grotere opgravingen plaatsvonden door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, onder leiding van prof. dr Modderman. Gezien de grote publieke belangstelling die deze opgravingen genoten zullen velen zich Moddermans activiteiten nog wel kunnen herinneren. Genoemde onderzoeken hebben Stein en Elsloo wereldberoemd gemaakt in de archeologische literatuur, tezamen met Geleen en Sittard waar ook opgravingen naar bandkeramiek plaatsvonden. Een zeer bijzondere plaats namen de vondsten in Elsloo in vanwege de ontdekking van een omvangrijk bandkeramisch grafveld.

Het is echter verbazingwekkend te moeten constateren dat veel mensen weinig tot niets afweten van het volk van de Band keramiekers, waarvan duidelijk herkenbare overblijfselen nog in vele tuinen aanwezig zijn. Deze konstatering vormt een belangrijke reden voor het schrijven van dit artikel.

Een nieuwe cultuur en een nieuwe levenswijze.

Ruim 7000 jaar geleden vestigden zich in onze streken de Band keramiekers:

de dragers van de bandkeramische cultuur. Ze waren hier aanwezig tussen 5300 en 4900 v. Chr., dus gedurende een periode van ongeveer 400 jaar. Deze tijdsbepaling was mogelijk door een hoogtechnische en ingewikkelde analyse van houtkoolmateriaal, die men de C14-analyse noemt.

De Bandkeramiekers maakten hun gereedschappen uit steen, met name uit vuursteen, omdat de bereiding van metaal hun nog niet bekend was. Het is dus een steentijdcultuur. Ten tijde van de komst van de Bandkeramiekers werd Noordwest-Europa bewoond door volkeren die leefden van jacht en verzamelen, de levenswijze van de Midden-Steentijd. Door deze levenswijze moesten de mensen in hun leefgebied rondtrekken; zij kenden dus geen permanente woonplaatsen in de vorm van huizen. De 'binnentreckende' bandkeramische cultuur had ten opzichte van de toenmalige bewoners van onze streken een totaal andere levenswijze. Hun bestaanswijze bestond namelijk uit het houden van vee en het uitoefenen van akkerbouw. Daarnaast bleven jagen en verzamelen belangrijke activiteiten voor de verwerving van voedsel en grondstoffen. De Bandkeramiekers vormden een agrarische samenleving die de agrarische levenswijze tot in onze streken heeft gebracht. Het waren dus de eerste boeren in Noordwest-Europa en daarmee in Nederland.

De bandkeramische levenswijze bracht met zich mee dat de mens meer aan de grond gebonden werd. Om te voorzien in zijn levensonderhoud behoefde hij namelijk niet meer rond te trekken en kon er bewust voor een vaste verblijfplaats worden gekozen. De Bandkeramieker had een sterke voorkeur voor lossgronden, zoals is gebleken uit vele vondsten in Europa. Het merendeel van zijn verblijfplaatsen wordt immers gevonden op lossgronden. In Nederland is het voorkomen van deze grondsoort vrijwel beperkt tot Zuid-Limburg, ten zuiden van Sittard. Kenmerkend is dat ten noorden van Sittard de Bandkeramische overblijfselen schaars zijn. Daarentegen vinden we ten zuiden van Sittard vele sporen van nederzettingen, met name in het Graetheidegebied. Dit Graetheidegebied vormt het meest noordwestelijk gelegen nederzettingsgebied van de bandkeramische cultuur. Buiten Zuid-Limburg treft men elders in Nederland geen eenduidige bandkeramische nederzettingen aan. Terwijl in Zuid-Limburg de eerste boeren, de Bandkeramiekers de landbouw bedreven, bleef de mens in de rest van Nederland leven van jagen en verzamelen volgens de traditie van de Midden-Steentijd.

De overgang van Midden-Steentijd naar Nieuwe-Steentijd wordt gekenmerkt door een verandering van de levenswijze, namelijk van jagen en verzamelen naar landbouw en het vervaardigen van aardewerk. Met de komst van de bandkeramiek begint dus de Nieuwe-Steentijd in Noordwest-Europa, een

belangrijke stap in de evolutie van de menselijke samenleving.

Oorsprong.

Waar kwam dit volk vandaan? De noordelijke Balkan, m.n. Hongarije, wordt beschouwd als de bakermat van de bandkeramische cultuur. Vandaar verbreidde zich dit volk o.a. langs de Donau en de Rijn tot in onze streken.

Fig. 1: Verspreiding van de bandkeramische cultuur in Europa.

Vanwege deze verspreidingswijze spreekt men hier ook wel van de Donau-cultuur.

In figuur 1 zijn de plaatsen aangegeven waar men restanten van de bandkeramische cultuur in Europa heeft aangetroffen. Uit de figuur blijkt dat deze cultuur een enorme verspreiding over Europa heeft gekend. De vindplaatsen strekken zich van West naar Oost uit over een afstand van ruim 2000 km van langs de Seine in Normandier tot langs de Dnjestr in de Oekraïne.

In het voorgaande is reeds vermeld dat dit volk een nieuwe levenswijze meebracht. Ze hadden reeds gedomesticeerde dieren zoals runderen, schapen, geiten en varkens en verbouwden granen, m. n. tarwesorten. Ook was dit volk zeer bedreven in het vervaardigen van aardewerk. Het was tenslotte de versiering op het aardewerk in de vorm van ingekraste bandstructuren, die deze cultuur zijn naam gaf (zie fig. 2). Een andere belangrijke technologische verworvenheid van de Bandkeramiekers was het bouwen van huizen. Ze waren dus niet alleen de eerste boeren maartevens de eerste huizenbouwers in onze streken.

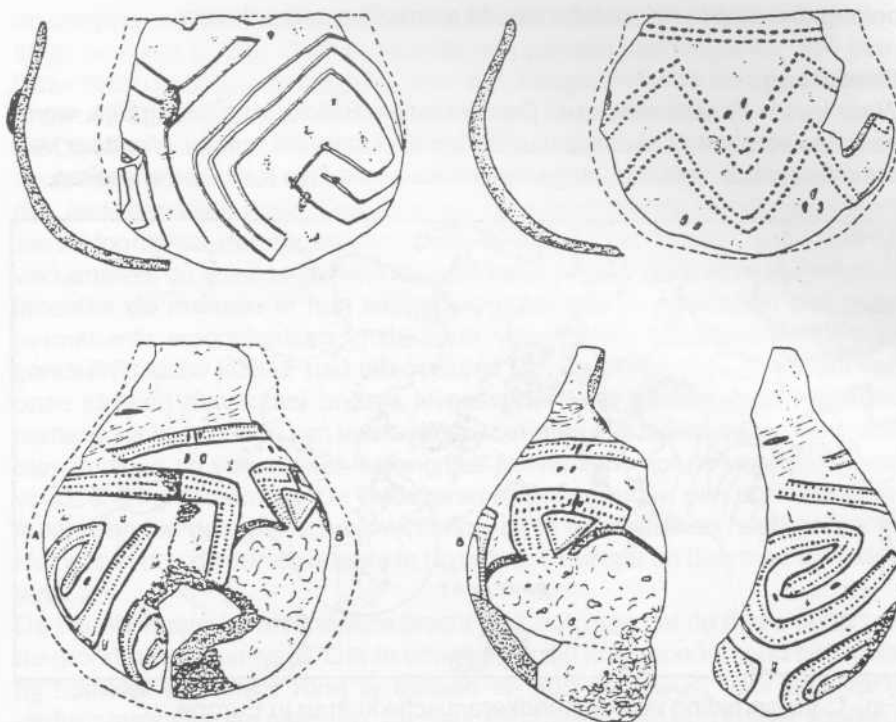

Fig. 2: Versierd Bandkeramisch aardewerk van de bandkeramische nederzetting bedrijventerrein Sanderboutlaan.

Het bandkeramisch dorp.

Tot ongeveer 1950 dacht men dat de Bandkeramiekers in kuilen leefden, die voorzien waren van grillig verlopende wanden en een dak. Men noemde dit hutkommen. Men ging ervan uit dat na verloop van tijd het afval der jaren zich in deze hutkommen of leefkuilen ophoopte en een met potscherven en stenen gereedschap gevulde kuil resteerde. Grootschaliger archeologisch onderzoek in de vijftiger jaren leerde ons dat de Bandkeramieker niet in hutkommen leefde maar in rechthoekige, houten gebouwen aan het aardoppervlak. Vrijwel het enige wat van deze gebouwen is overgebleven is een patroon van donkere verkleuringen tegen een achtergrond van geelbruine leem. Het hout en ander organisch bouw materiaal is immers in de loop van duizenden jaren geheel vergaan. De als hutkommen geïnterpreteerde kuilen waren voornamelijk aan

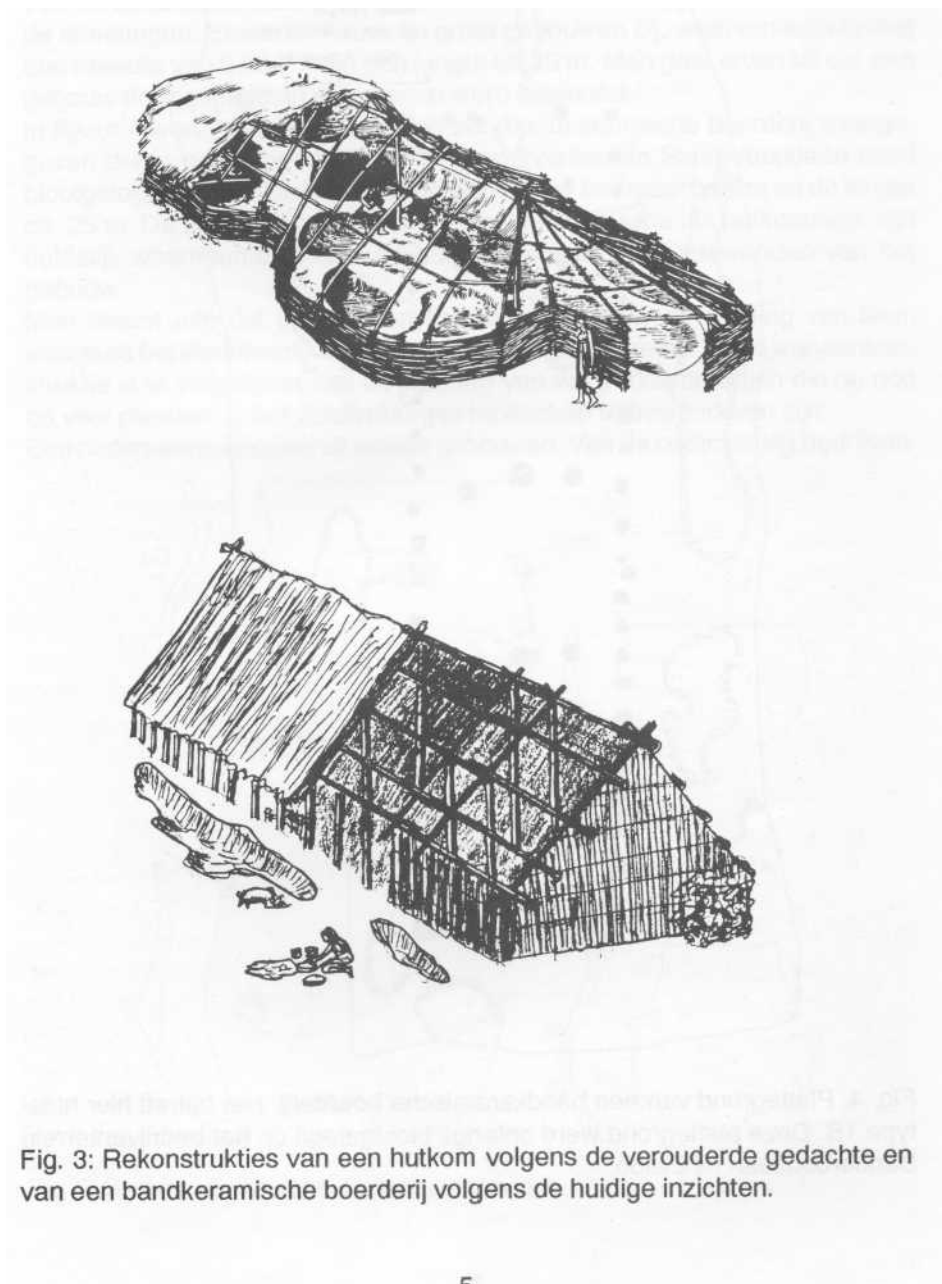

Fig. 3: Rekonstrukties van een hutkom volgens de verouderde gedachte en van een bandkeramische boerderij volgens de huidige inzichten.

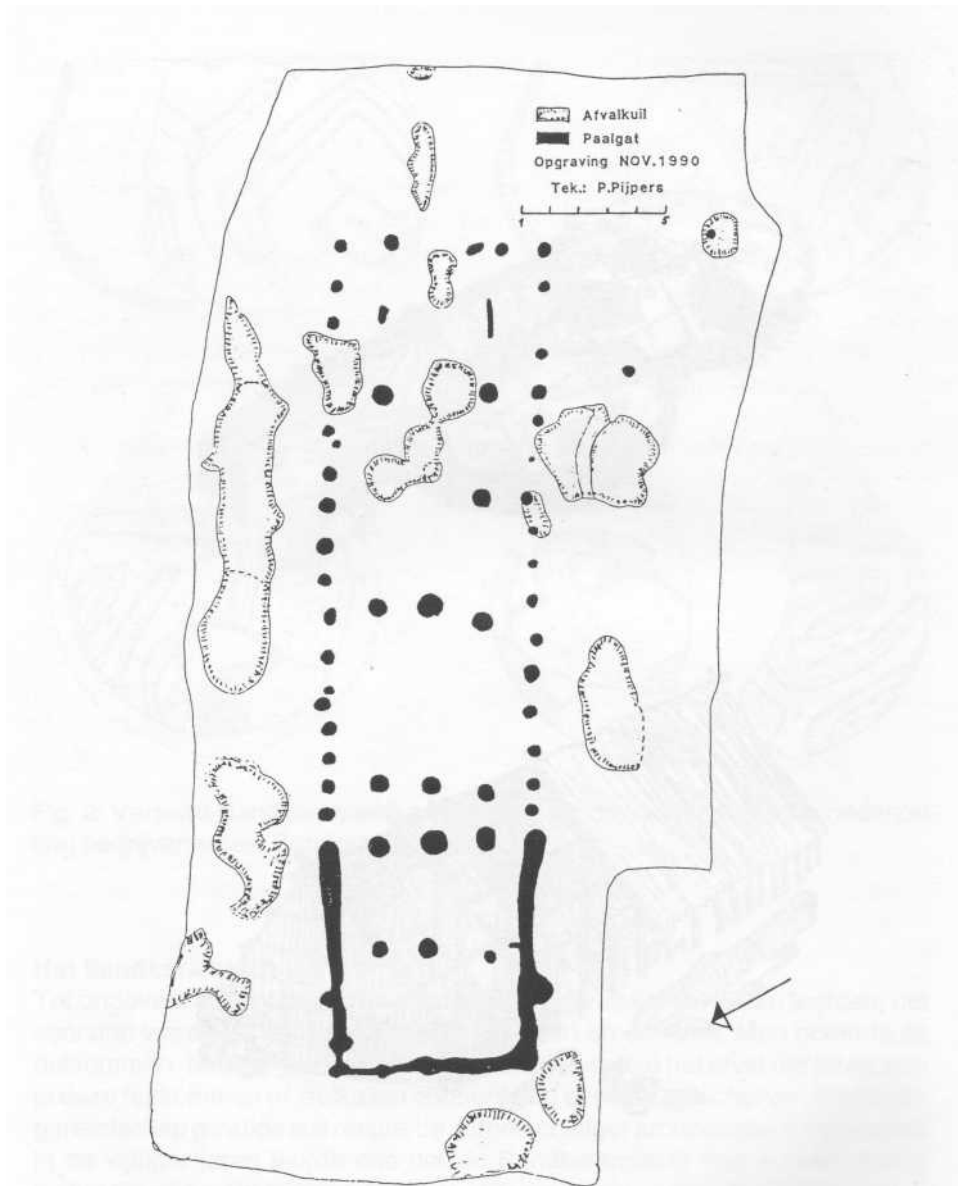

Fig. 4: Plattegrond van een bandkeramische boerderij. Het betreft hier huis-type 1B. Deze plattegrond werd onlangs blootgelegd op het bedrijventerrein Sanderboutlaan bij Elsloo.

de buitenzijde langs deze huizen gelegen en bleken afvalkuilen te zijn (zie fig. 3).

Van de bandkeramische gebouwen bestaan er enkele typen met verschillende afmetingen. Er waren kleine en grote gebouwen bij, waarvan enkele met een breedte van 6 tot 7 m en een lengte tot 30 m. Men gaat ervan uit dat een gebouw door gemiddeld 6 personen werd bewoond.

In figuur 4 wordt de plattegrond van een bandkeramische boerderij weergegeven die in november 1990 op het bedrijventerrein Sanderboutlaan werd blootgelegd (huis 7). De breedte van dit gebouw bedraagt ca. 6 m en de lengte ca. 25 m. De afvalkuilen, die men vroeger beschouwde als hutkommen, zijn duidelijk waarneembaar aan de buitenzijde van de lengtewanden van het gebouw.

Men neemt aan dat deze kuilen gegraven zijn voor de winning van leem waarmee het vlechtwerk van de wanden werd afgesmeerd. Deze wandenconstructie is te vergelijken met de wanden van vakwerkboerderijen die nu nog op veel plaatsen in het Zuidlimburgse landschap te bewonderen zijn.

Een nederzetting bestond uit enkele gebouwen. Van de nederzetting bedrijven-

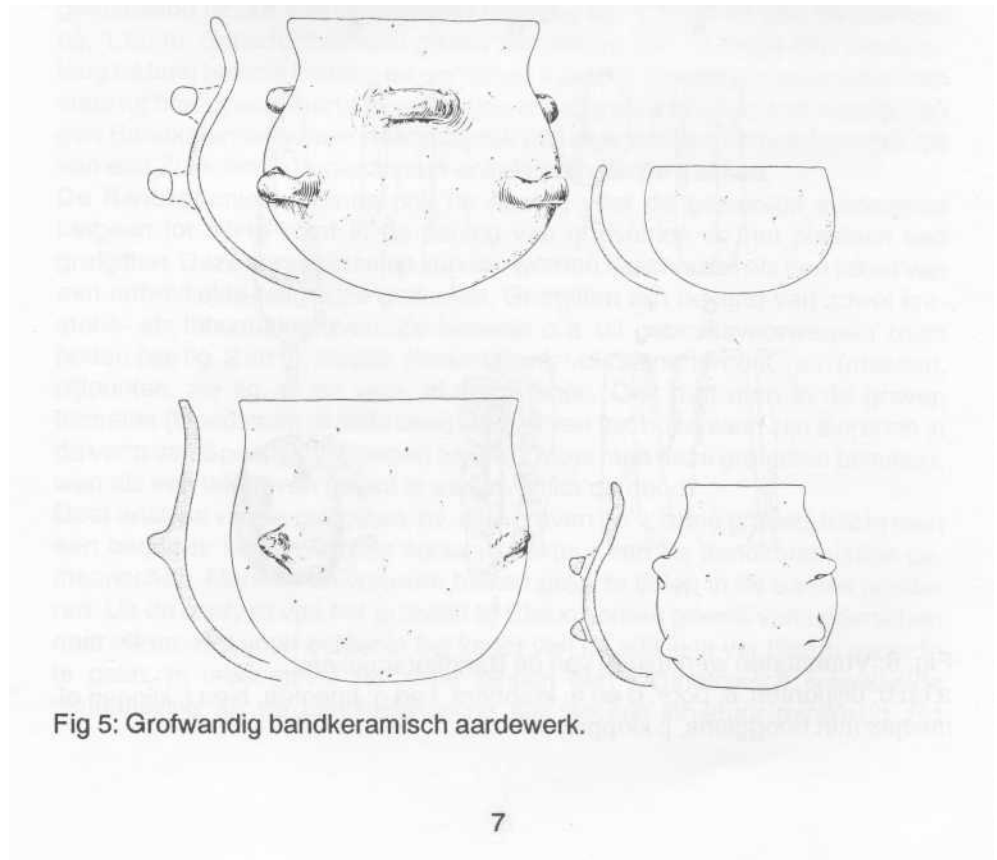

Fig 5: Grofwandig bandkeramisch aardewerk.

terrein Sanderboutlaan zijn inmiddels 14 gebouwen aangetroffen. Er zijn 8 plattegronden van gebouwen gedeeltelijk en 6 plattegronden geheel blootgelegd.

De wijze van versiering van het aardewerk geeft een aanduiding van de ouderdom van de betreffende kuil waarin het gevonden wordt. Indien deze kuil duidelijk behoort bij de plattegrond van een gebouw, kan dus de ouderdom van dit gebouw bepaald worden. Aan de hand van de versieringswijze van het aardewerk uit de door ons onderzochte afvalkuilen kan worden gekonkludeerd dat de 14 aangetroffen gebouwen niet gelijktijdig aanwezig zijn geweest.

Op basis van de tot nu toe waargenomen grondsporen kan de omvang van de nederzetting geschat worden op ca. 2,5 ha. Hierbij moet worden aangetekend dat de westelijke en noordelijke nederzettingsgrenzen nog niet zijn bepaald.

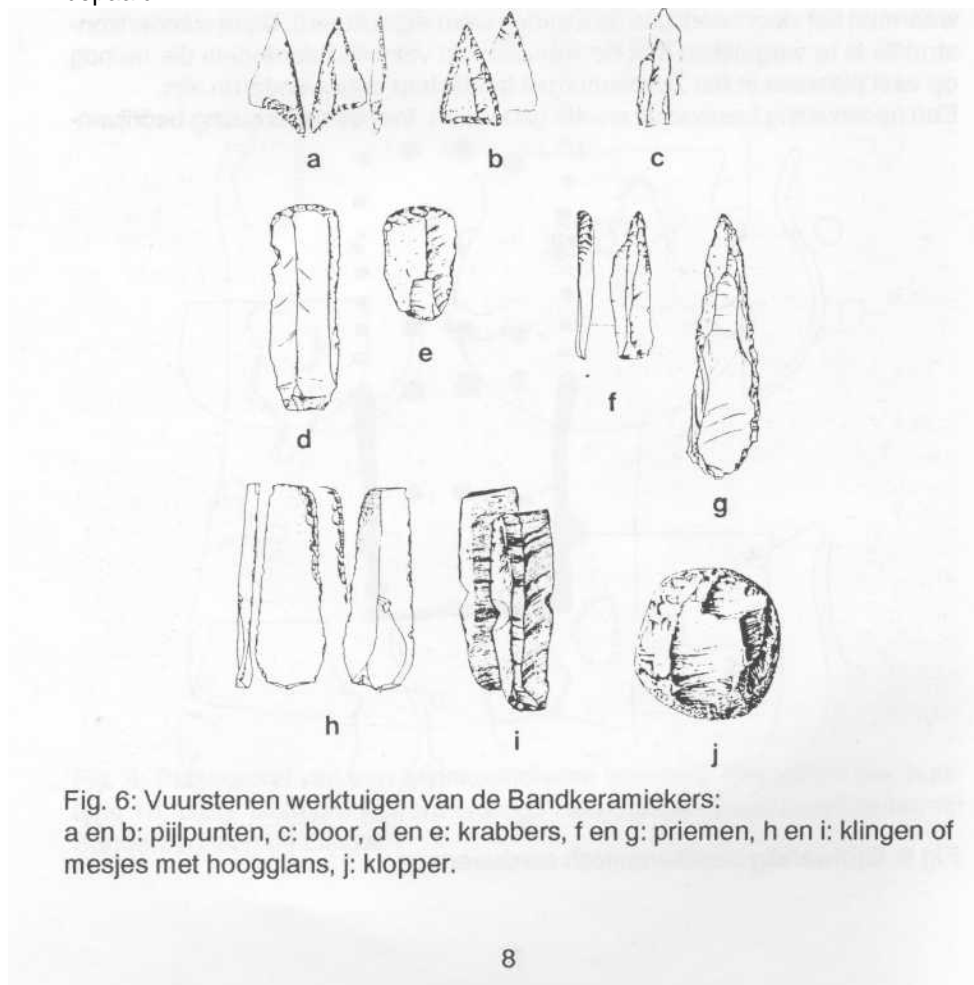

Fig. 6: Vuurstenen werktuigen van de Bandkeramiekers:
a en b: pijlpunten, c: boor, d en e: krabbers, f en g: priemen, h en i: klingen of mesjes met hoogglans, j: klopper.

De Bandkeramieker als mens.

We hebben nu een vrij goede voorstelling van een bandkeramisch huis en dorp, van het aardewerk en het gereedschap van deze mensen. Men vraagt zich dan of hoe deze mensen eruit hebben gezien, welke sociale structuur dit volk had en hoe hun belevingswereld was.

Afbeeldingen van de bandkeramische mens zijn tot op heden niet gevonden en men is voor kennis omtrent het uiterlijk van de Bandkeramieker aangewezen op menselijke resten zoals deze in graven worden gevonden. Ook voor de rekonstruktie van de sociale structuur en beeldvorming van zijn belevingswereld is onderzoek van graven en grafvelden van grote waarde. De bandkeramische cultuur kende twee wijzen van lijkbezorging nl. krematie (verbranden) en inhumatie (begroefing).

Botmateriaal verdwijnt vrijwel volledig in onze ontkalkte leemgronden. Alleen verbrand bot blijft vrij goed gekonserveerd, maar uit een hoopje krematieresten is het vrijwel ondoenlijk het menselijk uiterlijk te bepalen.

Duits onderzoek van goed bewaard skeletmateriaal van Bandkeramiekers heeft enige resultaten gehad voor de beeldvorming van zijn uiterlijk. De gemiddelde lengte van de vrouwen bedroeg ca. 1,57 m en van de mannen

ca. 1,66 m. Schedelmetingen gaven aan dat ze voornamelijk een medium-lang tot lang gezicht hadden en een lange schedel. De neuzen varieerden van smal tot breed; een vooruitstekende kin is niet waargenomen. Het uiterlijk van een Bandkeramieker kan waarschijnlijk het best worden vergeleken met dat van een Zuidoost-Europeaan met enkele archaische trekken.

De Bandkeramieker kende ook de nazorg voor de gestorven medemens hetgeen tot uiting komt in de aanleg van grafvelden en het plaatsen van grafgraven. Deze verschijnselen kunnen worden beschouwd als een teken van een ontwikkelde religieuze gedachte. Grafgraven zijn bekend van zowel krematie- als inhumatiegraven. Ze bestaan o.a. uit gebruiksvoorwerpen zoals potten (zie fig. 2 en 5), dissels (dwarsbijlen), vuurstenen werktuigen (messen, pijlpunten; zie fig. 6) en wrijf- of maalstenen. Ook treft men in de graven hematiet (bloedsteen of rode oker) aan en van het buitenland zijn sieraden in de vorm van Spondylusschelpen bekend. Moet men deze grafgraven beschouwen als een teken van geloof in een leven na de dood?

Door analyse van de grafgraven, bv. rijke graven t.o.v. arme graven, tracht men een begrip te krijgen van de sociale structuur van de bandkeramische gemeenschap. Mannen en vrouwen bleken gelijk te delen in de aardse goederen. Uit de analyse van het grafveld te Elsloo komen tekens van leiderschap naar voren. Het voert echter in het kader van dit artikel te ver hierop nader in te gaan. In ieder geval zal zeker binnen een technologisch ontwikkelde samenleving als de bandkeramische een sociale structuur aanwezig zijn

geweest. Landbouw en huizenbouw vragen immers samenwerking en samenwerking vraagt planning en organisatie. Daarnaast zijn er tekens van werkspecialisatie zoals het vervaardigen van vuurstenen gereedschap en aardewerk.

Foto 1: Bandkeramische verkleuringen in opgravingsvlak op het bedrijventerrein Sanderboutlaan te Elsloo (St.BS., zomer 1989).

Tenslotte.

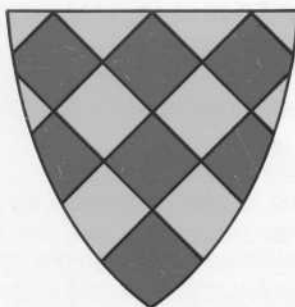
Het beeld van de Bandkeramiekers, zoals in het voorgaande is geschetst, geeft aan dat dit volk cultureel gezien al een aanzienlijke ontwikkeling heeft doorgemaakt. Ze hadden kennis van de landbouwtechnologie en waren technisch in staat grote gebouwen te konstrueren. Ook hun sociale structuur en hun religieuze uitingen getuigen hiervan. Het beeld van de onderontwikkelde kuil- of holbewoner is zeker niet van toepassing op de Bandkeramieker.

Het onderzoek van de rederzetting aan de Sanderboutlaan moet gezien worden als een verdere verkenning van deze voor onze streken zo belangrijke cultuur. Ze kan beschouwd worden als de basis van onze moderne samenleving. Veel is inmiddels bekend maar enkele belangrijke vraagstukken zijn nog niet opgelost. Een van deze vraagstukken is het plotseling verdwijnen van de

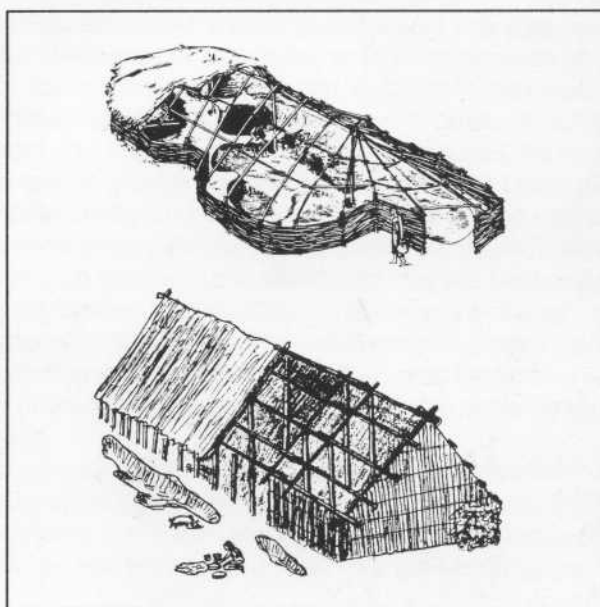
Bandkeramieker in onze streken nadat hij hier gedurende een periode van ca. 400 jaar vertoefd heeft. In het Graetheidegebied, dat mag worden beschouwd als het belangrijkste bandkeramisch nederzettingsgebied van Nederland, zijn immers nog geen sporen van de opvolgende Rossenkultuur aangetroffen. Men kan een aantal oorzaken bedenken voor dit plotselinge verdwijnen, waaronder ziekten (epidemieën), natuurrampen, klimaatsverslechtering en invallende volkeren. Omdat op dit moment nog niets is aangetroffen dat wijst op een van genoemde oorzaken van verdwijnen, blijft het giswerk. Hopelijk zal toekomstig onderzoek een oplossing voor dit vraagstuk brengen. Het onderzoek aan de Sanderboutlaan moet ook in een groter verband worden gezien. Immers een vluchtige blik op de verspreidingskaart van de bandkeramische cultuur geeft reeds aan dat het onderzoek naar Bandkeramiek ook een internationale aangelegenheid is. Van de beter bekende steentijdvolkeren mag men de Bandkeramieker wellicht 'de oudste Europeaan' noemen.

Literatuur en referenties:

1. Klarenaar W. en Paulussen R., *Graven naar bandkeramiek aan de Sanderboutlaan, in Heemkundesnippers Maasstreek nr 7, p. 1-7 (1989)*
2. De Grooth M.E.Th. en Verwers G.W., *Op goede gronden, Rijksmuseum van oudheden, Leiden (1984)*
3. Modderman P.J.R., *Die Bandkeramiek im Graetheidegebiet, Niederländisch-Limburg. Bericht der Romisch-Germanischen Kommission. Band 66, p.25-124 (1986)*
4. Modderman P.J.R., *The Linear pottery culture: diversity in uniformity. Berichten van de R.O.B., jrg. 38 (1988)*
5. Women H., *Komst en herkomst van de bandkeramische cultuur, in Geleen door de eeuwen heen, p.6-25 (1989)*
6. *Limburgs Dagblad, Weer prehistorische vondsten in Elsloo (19 dec. 1988)*
7. *De Limburger, Bandkeramische boerderij blootgelegd in Stein (19 dec. 1988)*
8. *De Limburger, Elsloo verrast over omvang bandkeramiek nederzetting (11 febr. 1989)*
9. *De Limburger, De kick van ploeteren in de grond (23 dec. 1989)*
10. *Limburgs Dagblad, Opgraving Elsloo vordert gestaag (16 febr. 1991)*
11. *De Limburger, Amateurarcheologen blijven maar graven in Urmond (=Elsloo) (16 febr. 1991).*

Heemkundesnippers Maasstreek

Mei 1991, nr 10